

**ОТ КАКВО СЕ ИНТЕРЕСУВАТ „СТАРИНАРИТЕ“,
ИЛИ ЗА ПРЕДМЕТА НА ЕТНОЛОГИЯТА В ЕДИН
НЕПРОУЧЕН РЪКОПИС ОТ АРХИВА НА ЙОАКИМ ГРУЕВ**

Аделина Странджева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The paper examines an unstudied manuscript from the archive of the Renaissance scholar Joachim Gruev. As early as 1861 he was teaching foundations of aesthetics and ethnography in the Bulgarian secular school. These were the first attempts to introduce both scientific disciplines into the secular school as a source of information on national identity and national consciousness.

Key words: Bulgarian national revival, folklore studies, ethnography, teaching

В настоящото изложение всъщност става дума не за един, а за три ръкописа. Сводими помежду си чрез почти идентичното съдържание и споделената функционална предназначеност, те са произведени от различни личности (учител и двама негови ученици) и са постъпили във фонда на Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, по различно време. Обединява ги още един значим факт: и трите ръкописа не са били обект на съдържателно проучване до момента, не са обнародвани, фигурират само като инвентаризирани архивни единици, а в съпътстващите ги паспортни карти не е отбелязано име на нито един техен изследовател (което е особено изкушение за работещия върху книжнината на Българското възраждане). Наличността на два от тях е регистрирана единствено в „Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“, постъпили след 1920 година“, съставен от Красен Станчев (Станчев 1982: 66, 74).

Общото им състояние е сравнително добро: налице са частични повреждания върху хартията, на места – обгаряния и задрасквания, но като цяло текстът е четлив. Езикът е новобългарски, единични лексеми в ръкописа на Груев са църковнославянизми и пак там се срещат

отделни гръцки думи, които в ръкописите на двамата ученици са последвани от преводи.

Като хронологическа последователност на създаване първата архивна единица е изходна матрица за другите две. Постъпила е във фонда заедно с всички останали дарени материали от личния архив на Груев¹. Тя без съмнение е излязла от ръката му и носи собственото му озаглавяване: „**Познания от архиология. Чяст пръва**“ (Груев 1861: 1–36); лично датирана е: „Пловдив, 1861, 16 Септември“. В долната част на титулната страница с главни букви са изписани инициалите „В. Н. Кр.“, които до момента не ни се удаде да атрибутираме. За тях няма допускания и от тримата библиографи, работили върху архива на Груев (Ацева, Декало 1971; Нанова 1989); липсват насочвания и в мемоарите на самия книжовник (Груев 1906), както и в спомените на негови ученици. Можем само да предполагаме, че зад тях се крие името на автора, от когото е направен преводът, и с известна доза съмнение да мислим, че оригиналът е гръцки или направен през гръцки език. Ръкописът обема общо 72 страници от тетрадка, черното мастило някъде е допълвано от бележки с молив, почеркът е сравнително четлив, като в правописа се наблюдава непоследователно използване на гласните „е“ и „и“ в думите от старогръцки произход.

Вторият ръкопис е създаден четири години по-късно. Той е върху фабрично направена тетрадка с паднала подвързия, но на първа страница е запазен надписът: „Археология. Преведена от Йоаким Груев, а преписана от Ганче Милев. Пловдив, 1865, Октомврий, 8-ий“ (Милев 1865). Обхваща 70 листа със собствена пагинация, като от 88-а до 99-а страниците са празни, а на други, типично по ученически, авторът си е изписвал името ту с черно мастило, ту с молив или небрежно и видимо бързайки, си е правил записки на непознати думи и небългарски имена – като че ли по време на преподаване, докато е слушал думите на учителя. В свитъка е обособена отделна страница за „Забележвания“ (Милев 1865: 88), която явно е попълвана по различно време, с различни видове мастило и наклон на почерка.

Третият ръкопис е неподписан и най-обемен – съдържа 177 листа; комбинира бяла и синя хартия, ръчно подшита с картон в общо книжно тяло. Той не носи титулно озаглавяване (Ръкопис № 881), пагинацията му е оригинална и в съдържателен план текстът е нехомо-

---

¹ Архивът постъпва в Пловдивската народна библиотека през 1938 г. като дар от сина му – Салчо Груев, влючва общо 1970 материала, разпределени в 370 архивни единици. По въпроса виж: Литературен архив, т. IX. Йоаким Груев. Подготвила за печат с предговор и обяснителни бележки Цветана Нанова. С., БАН, 1989.

генен – днес бихме го нарекли тетрадка по всичко. Условно първата му част е назована „Естествена история. Част пръва. Зоология“, втората е „Царство растения“, а третата е напълно сходна със съдържанието на предишните два ръкописа: „Познания от археология“, и се разполага върху 25 много прилежно изписани листа със ситен и добре обработен почерк. В Пловдивската народната библиотека е постъпил чак през 1978 година.

Както става ясно, първата архивна единица е набор от записки (явно по превод), които Йоаким Груев подготвя, за да преподава на учениците в Пловдивското епархийско училище, което той ръководи в периода 1856–1868 година. Дори уточненият ден, в който е подхванат ръкописът – средата на септември, насочва към конкретната му школка приложимост: той изпълнява функция на бележки за урочни лекции. Към същото ни навежда признатото от самия книжовник 25 години по-късно: „Учебници и учебни пособия току-речи нямаше никакви; всичко, което се учеше, требаше да се събира, да се пише и преписва; всеки урок, по който и предмет да било, требаше да се преведе и да се даде на учениците записка, за да учат по нея преподаването“ (Груев 1896: 137). Даскал Груев, наречен от Илия Бобчев „най-учения учител на времето“ (Бобчев 1908: 17), който с усилията си по-късно извършва истински културен подвиг в сферата на учебникарството, в началото на професионалния си път неизбежно е страдал от крещящия дефицит на школки помагала и е подготвял собствено-ръчно материалите по всички преподавани дисциплини в клас.

Съдържанието на ръкописните записки „Познания от археология. Част пръва“ е организирано в 18 раздела, само някои от които номерирани, но винаги графично обособени чрез заглавие. Вероятно пишещият ги е подготвял като самостоятелни урочни единици. Сред тях са: общо запознаване с археологията, осмислена като наука за нравите и обичаите на хората от миналото, но и за всичките паметници, сътворени от тях – литературни, исторически и на изкуството като цяло; дяловете ѝ – палеография, нумизматика, архитектура, скулптура, живопис и глиптика; веществата и оръдията на видовете писмо; финикийските, персийските, еврейските, гръцките и латинските предания, отразени в монетите и печатите; архитектурата на египтяни, византийци, араби; живописата и ваятелството от средните векове до новите времена. Изразът „познания от...“, както и подзаглавието на ръкописа „част пръва“ дават основание за допускане, че еkleктиката на съдържанието би могла донякъде да се преодолее в евентуалното му продължение от други части на записките, но такива, поне засега, не са намерени.

Наличните материали тематизират проблематика от сферата на историята на изкуството и етнографията, но тази проблематика все още не е субсидиарна. Тя не е разпределена като власт на задълженията на отделни частни науки и въобще не са набелязани полетата на взаимопомощ и допълване между тях. За подобна категоричност в диференциация на сциентичните параметри след три десетилетия ще започне да призовава Ив. Шишманов, но дори и по негово време тя още няма да е финализирана.

Твърде слабо (от днешна гледна точка!) ръкописите корелират и с наслова си: „Познания от археология“. Смесовият акцент върху старинността на представените факти („архе“, а в ръкописа „архи“) ги полага в предметологичното пространство на изучаването на миналото. Вероятно е те да са били скелет на преподаването в часовете по история: например по „Всеобща история (за древните народи, особено за Гръците и Римляните)“ във втората година или по „Всеобща история (за средните векове)“ от третата година от обучението в Главното училище. Аргумент за подобно допускане подават публикациите в периодичния печат за програмното разпределение от дисциплини в училището, направени от самия Груев².

Напълно идентичното съдържание между този и споменатите други два ръкописа свидетелства, че това е бил задължителен учебен материал, по който се е работело в класната стая, а не занимание за проявяващи специално любопитство или доброволен интерес ученици. В подкрепа на същото твърдение са и още два факта:

- За сходни записки (но от друг Груев ученик) като ръкописна наличност в Софийската народна библиотека съобщава и Красен Станчев (Станчев 1982: 67).
- На десетки места в ръкописите от двамата Груеви питомци намираме записани въпросите, които учителят е задавал в класната стая и на които учениците е трябвало да отговорят – напр.: „Каква наука е археологията?“, „От что е составено имято на тая наука?“, „Литературната археология с что бора-ви?“, „Сенекий что приказва по тоя въпрос?“, „Антикарин кой ся нарича?“ и проч. Откриват се и набързо надраскани, с грешки поради недобро чуване или бързване, уточнения от ти-

---

² През последните десетилетия на Възраждането се налага традиция тези програми ежегодно да се публикуват и да стават обект на сериозни обсъждания. Виж напр. Груев Й. Поглед въз българските училища по Пловдивската област. – Леструй, г. IV, 1872, с. 79–94.

па: „Херода³ – гръцкият историк“; „Херкул – баснословният юнак“; „Омер наричали пръв между поетите в старина“; „Акорд – согласие музикално“ или „Текст – стих, както си е съчинен и друг никой не го е преправил“.

Явните итерации в двата свитъка убедително доказват усилието на Груевите възпитаници предварително да бъдат подготвени за евентуално препитване в час или по време на задължителния годишен изпит в края на годината. Освен това те насочват и към смисловите акценти при преподаването и свидетелстват за методологическите похвати, прилагани от учителя в ежедневните школки занимания.

Разчитането и съпоставянето на трите ръкописа обогатява представата ни за синкретичното разбиране на целите и обхвата на естетиката, етнографията и фолклористиката от средата на столетието. То хвърля светлина как възрожденският просветител възприема и пропагандира полезността не само на политическата, но и на всяка информация от сферата на езика, бита, нравите и изкуствата като градиво на културно-историческото познание.

Макар с Шишмановата програмна статия „Значението и задачите на нашата етнография“ (Шишманов 1889) от кн. 1 на СБНУ донякъде да е решен въпросът за съдържателния периметър и значението на понятията като фолклор, фолклористика и етнография, тълкуването на тези термини хвърля вектори към бъдещето за още дългогодишни дискусии, независимо че на едно работно школко ниво тогава споровете се тушират поне що се отнася до съотношенията между термините и корелативността им с други сродни културологични единици.

Думата ни обаче не е за екзегезата върху диференциацията на научните периметри, която предстои след Шишманов, а за факти с 30-годишна давност преди него – още от началото на 60-те години на XIX век.

Тези факти ни се струват значими, тъй като документират усилията на онова поколение, наричано снизходително „романтични етнографи“, които схващаха отношението към всеки архаичен (или просто от миналото) културен феномен – езиково-диалектен, словесен, музикален, нравствено-битов, архитектурен, изобразителен, като аргумент за етническата идентификация и като довод в подкрепа на националната консолидация. В средата на века това поколение от „романтични етнографи“ олицетворява Херодотовото разбиране, че историята може да се прочете и през фолклорно-етнографски извори. И дори без да е изучило

---

³ Разбирай Херодот – бел. моя, А.С.

в дълбочина трудовете на старогръцкия историк от V в. пр. н. е., вече е облъчено поне от патоса на Венелин – Априлов – Неофит Рилски да опознае миналото на човечеството, а значи – и на българите, през историята на културата. В редиците на това поколение бихме могли да причислим и учителя от Пловдивското българско училище Йоаким Груев.

Обикновено когато се прави обзор на началните стъпки на родната ни фолклористика и етнография, се изтъква приносът на Анастас Кипиловски, който през 1836 година пръв въвежда в употреба понятието „етнографическо“⁴. Проследяват се усилията на пионерите в записването, класифицирането и обнародването на фолклорно-етнографски артефакти по линията Миладинови, Раковски, Славейков, Каравелов. Техният труд обаче получава истинското си оценностяване значително по-късно, когато и самата ни фолклористика стъпва на по-здрава академична основа и започва да се придържа към професионално-научни подходи за изследване на старината.

Същевременно призивите за записване на народни творби и споровете около методологията и похватите при изследване на етнографски обекти остават на едно сравнително високо ниво през 70-те и 80-те години. По страниците на вече тематично профилирания предосвободенски печат („Български книжици“, „Българска старина“, „Периодическо списание“, „Читалище“) кръстосват виждания на посветени в каузата книжовници, загрижени за съхраняването на културното ни наследство.

Оказва се, че много преди този „сциентичен“ интерес да залее периодиката, преди за него да допринесат членове на Книжовното дружество и родолюбиви дописници, още от 1861 година в класните стаи на Пловдивското българско училище от катедрата се преподават уроци, които разкриват мисията на „антикарите“ като пазители на „обичаите и обредите на старите“ (Груев 1861: 1).

Антикарият е представен още с първия урок на Йоаким Груев чрез калката „старинар“. Така е наречен изследователят, който има „за предмет да изучи човека в обществен и в частен му живот“, да опише „веронародните, обществените и войнските“ му традиции (Груев 1861: 2). Видно е, че към номинацията на неговата длъжност Груев подхожда от принципа *nomen est omen* (името е знак). Коренът „стар“, последван от морфемата за съществително име „ин“ и наставката за деятел „ар“, не е само отглас от някогашния Фотинов просве-

---

⁴ По въпроса виж Н. Данова. Проблемът за националната идентичност в учебни-карската книжнина, публицистиката и историографията през VIII-XIX век. В: – Балканските идентичности в българската култура. Т. IV, С., 2003, 11–92.

тителски призив да се превеждат непознатите думи, за да се проясни значението им и да се обогати езикът ни. Той е граматически кодификатор на разбирането за миналото като производител на важни знания, спояващи генерациите във вектора на времето. Етимологически лексемата вменява на „старинаря“ загрижеността да търси смислите на всичко, което идва от миналото – като антропологически и етнологичен знак, независимо дали по същество то е с професионална, гражданска или военна класифицираност. Дейността му индиректно е издигната в ранг и на особено мисионерство, тъй като благодарение на нея, твърди се, идните поколения ще могат „да избегнат от световните погрешки и анахронизми“ (Груев 1861: 2). В работата му се съвместяват и събирачът, и класификаторът, и тълкувателят, и остойностителят, та дори и пазителят на националната памет – един професионал с разнородна подготвеност и функции и преди всичко с осъзнат обществен дълг към наследниците.

Разбира се, подобна наистина романтична по обхвата си представа за дължността на старинарина е обяснима с оглед на педагогическото му портретуване за пред учащи. С размаха на демиург „старинарият“ ще събере разпилените почетни инсигнии на миналото, за да ги подреди в системата на човешката цивилизация. Самата центробежност на задачите според портрета му днес напомня за ранновъзрожденското школко тежнение към панепистема, емблематично за усилията на първото поколение учебникари от зората на светското училище. Но всъщност от това „зазоряване“ Груев го делят не повече от трийсетина години – твърде невнушителен период за натрупване на дидактична обиграност в създаването на образователни програми и за тяхното прилагане дори и в условията на една „ускорено развиваща се“ културна среда. Уточнението за „обичаите и обредите на старите“ само по себе си придърпва мисионерските усилия на Груевия „старинар“ към сферата на предметологичния дискурс на етнологията и традиционната култура въобще, а те предполагат научен синтез.

Деветнадесети век, който гледа на обективния свят като на пространство на познанието, което трябва да бъде разделено, и по думите на Михаил Арнаудов предполага за всяка наука „обособена област, с която не се занимава никоя друга наука, или поне не се занимава тъй обстойно“ (Арнаудов 1971: 98), още не е превалял. Той е само в средата си, когато Груев повежда учениците си на едно пътуване из историята на човешката култура в конкретни времена и пространства, разказва им за езиците, нормите и технологиите на различни общества и за способите на тяхното документиране.

Десетилетия преди да са придобили статут на академични дисциплини, етнологията, етнографията, фолклористиката, естетиката вече са влезли под школската стряха като професионално направление със свои сфери, отговорности и задачи и за тях се преподава и учи като за „едни видове от световната наука, които спомагат на много други“ (Груев 1861: 2).

Наистина, обективността ни задължава да отбележим, че според възгледите на учителя Груев тези науки са клонове на археологията. Още по-точно – позиционирани са като подраздели на „литературната археология“ и на историята и „боравят със старината“ не „за изящност, но за историята на изкуствата“ (Груев 1861: 1). Пред него все още не стоят проблемите за авторството и вариабилността като разграничителни маркери между анонимното и лично атрибутираното художествено произведение; изобщо не се диференцират материални от нематериални човешки творби. Тези разделителни линии ще се прокарат много по-късно с трудовете на Шишманов и Арнаудов. Груев по-скоро се придържа към едно виждане за историята на човешката култура като единство на „всичките ѝ жизнени прояви“, отстоявано до края на века от Карл Вайнхолд – в симбиозата на фолклорното, етнографското и чисто историческото познание⁵. Доказателство за това е разбирането, че „старинарите“ се интересуват както от обичаи, пословици, поговорки, така и от монети, печати и глиптики; според него те изследват митовете за „юнака Херкул“, но и стенописите на „Микел-Анжело“, изучават „баснословията“ на „народите по Персия, по Хиндия и по Океания“, но и статуите на Фидий и Мирон.

Всъщност до самия край на книжовния си път Йоаким Груев разглежда **анонимното словесно народно творчество и авторската писмена литература като неделима цялост**. Дори и след като става дописен и действителен член на Българското книжовно дружество, той продължава да не споделя разбирането на Шишманов за вододела между **фолклорно** и **художествено** произведение, доказателства за което намираме отново в личния му архив. От подготвените за печат, но непубликувани записки „Начални познания из историята на литературата“ (Нанова 1989: 174–185) и „Теория на словесността. Предварителни забележки“ (Нанова 1989: 185–194), правени в самия край на столетието, четем Груевата дефиниция що е литература: „**всички словесни произведения на човешкият дух, изказани устно, писмено или печатно**“ (Нанова 1989: 174). Според него „**сборът от**

---

⁵ По проблема виж М. Арнаудов. Очерци по българския фолклор. Т. 1, С., 1971, с. 56–57.

разнородни съчинения (приказки, песни, пословици, повести, романи, комедии и пр.) съставя словесността“ (Нанова 1989: 186).

Така, както разбира литературата като монолитен корпус от фолклорни и авторски текстове, книжовникът възприема и материалната култура като синкретично единство на спонтанния творчески акт и на съзнателното усилие. Затова за него всички, които са създали някаква творба, се вписват в събирателното понятие „артисти“ (Груев 1861: 2). Тоест носители на някаква дарба.

За учителя от средата на XIX век е важно да формира у юношите от Епархийското училище ценностно отношение към културното наследство от миналото като цяло и да развие мирогледни представи от историко-естетическо естество, каквито дотогава школската практика у нас изобщо не си е поставяла за цел. Ако Хр. Г. Данов го нарича „жива енциклопедия“ (Бобчев 1908: 17), то е и защото хоризонтът на неговото преподаване въобще не се съизмерва с баналните дидактични канони на възрожденската школна образователна система.

Груев е убеден, че разказът за пътя на човешката цивилизация минава по хребета на най-високите постижения на човешкия гений, независимо дали те се реализират в писмени паметници, или се предават вербално, дали са материално-вещни артефакти, или народен епос. Той възпитава у учениците си хуманитаристично преклонение пред таланта – бил той колективен или индивидуален, – за да ги подготви през перспективата на миналото да разбират, възприемат и сами да създават културата на бъдещето, да съхраняват и осъществяват приемствеността между духовните натрупвания на поколенията.

ЛИТЕРАТУРА

Арнаулов 1971: Арнаулов, М. *Очерци по българския фолклор*. Т. I. София: Изд. на БАН, 1971.

Ацева 1971: Ацева, В., В. Декало. *Тракия, Родопите и Средногорието във възрожденската книжнина. Указател за литература*. Пловдив, 1971.

Бобчев 1908: Бобчев, Ил., С. Яким Груев. // *Илюстрация. Светлина*. 1908, № 9, 17–22.

Груев 1861: Груев, Й. *Познания от археология. Част първа*. Пловдив, 1861. Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив. Фонд 2, арх. ед. 2004, л. 1–36.

Груев 1872: Груев, Й. Поглед въз българските училища по Пловдивската област. // *Летоструй*. 1872, г. IV, 79–94.

- Груев 1896:** Груев, Й. Епархийското в Пловдив училище. // *Български преглед. Списание за наука, литература и обществен живот*. 1896, г. III, № 7–8, 131–149.
- Груев 1906:** Груев, Й. *Моите спомени*. Пловдив, 1906.
- Данова 2003:** Данова, Н. Проблемът за националната идентичност в учебникарската книжнина, публицистиката и историографията през XVIII–XIX век. // *Балканските идентичности в българската култура*. Т. IV, София: Изд. „Кралица Маб“, 2003, 11–92.
- Кипиловски 1836:** Кипиловски, А. *Кратко начертание на всеобщата история*. Будим, 1836.
- Милев 1865:** Милев, Г. *Археология*. Преведена от Йоаким Груев, а преписана от Ганче Милев. Пловдив, 1865, Октомврий 8-ий. Ръкопис 306, Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив, 70 л.
- Нанова 1989:** Нанова, Ц. *Литературен архив. Йоаким Груев*. Т. IX. София: Изд. на БАН, 1989.
- Ръкопис № 881:** Неподписан. *Записки по естествена история и по история на изкуството*. Фонд на Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив.
- Станчев 1982:** Станчев, К. *Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“, постъпили след 1920 година*. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1982.
- Шишманов 1889:** Шишманов И. Значението и задачите на нашата етнография. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Т. I, София, 1889, 7–61.